

POSUDEK DOKTORSKÉ DISERTAČNÍ PRÁCE

Autor: Mgr. Dmitrij Timofejev

Název: Jazyk českých knih historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století

Téma práce je vysoce užitečné, protože zkoumání češtiny doby střední se teprve rozvíjí a badatelé se zatím věnovali víc tiskům než rukopisům. Autor důkladně promyslel metodický postup, pokud jde o výběr pramenů, vyhodnocení jazykových jevů a stálý ohled na vnější podmínky vývoje jazyka v dané době. Precizně formuloval i název pro žánr zdrojových textů: od přesné, ale dlouhé deskripce „rukopisné vyprávěcí prameny kronikářské povahy psané zástupci venkovské a maloměstské společnosti“ přes stručnější ekvivalent „kronikářské záznamy venkovské a maloměstské provenience“ až po význačný, ale operativní výraz „knihy historiografických zápisků“ (s. 34–36). Využil relativně velké množství sekundární literatury i podobně zaměřených studií o jiných českých rukopisech 17. až 19. století, i když nezmínil některé lingvisticky komentované edice. Závěry, ke kterým dospěl, potvrzují novější převažující pohled na stav češtiny před obrozením: nešlo o totální úpadek, v mnoha detailech se projevuje kontinuita s obdobím humanistickým a autoři česky psaných textů z různých důvodů často využívali širší nabídku konkurenčních prostředků z oblastí grafiky, pravopisu i jazyka. Výsledky rozboru textů, které autor v práci představil, rozšiřují poznatky o vývoji češtiny a mohou být podkladem k dalším syntetickým studiím, i když výklad jazykových jevů je tu často problematický.

PŘIPOMÍNKY

Sledování historického kontextu je při výkladu vývoje jazyka samozřejmě nezbytné. Ale v předložené práci jsou historické pasáže podle mého soudu na úkor lingvistických jak rozsahem, tak obsahem. Naprostá většina údajů z kapitol o dějinách školství, knižního trhu a rukopisné kultury (52–80) nebo exkurs do dějin rétoriky převážně v cizině (248) souvisí s jazykem českých rukopisů velmi volně a nepřímě. energii věnovanou na shromažďování historických detailů mohl autor raději investovat do rozboru jazyka více textů. Za pozornost stojí jeho konstatování v závěru: „Charakter komplexní analýzy pramenů a množství jazykových informací, které se při ní odhalily, ovšem vedly k potřebě omezit výzkum na několik vybraných jevů“ (274). Myslím, že se neměly omezovat informace jazykové, ale dějepisné.

Při rekapitulaci stavu češtiny v „dlouhém“ 18. století vychází autor z předpokladu, že „tvaroslovný systém češtiny se stejně jako její hláskoslovná soustava zcela stabilizoval v 16. století“ (142) a že „od začátku 17. století v hláskoslovném a gramatickém systému češtiny již neprobíhaly změny způsobené vnitřními faktory“ (52). Může se v tom sice opřít o některá zkratkovitá vyjádření sekundární literatury, ale realita byla složitější. V 17. století např. ještě nebyl ukončen vývoj vzoru „píseň“, probíhala unifikace přechodníků a přibývalo adjektivního skloňování v singuláru vzorů „otcův“ a „matčin“. Autor sám nepřímě potvrzuje, že systém se ještě měnil, když konstatuje, že „jako základní koncovku lokálu plurálu [...] mluvnické vzniklé do začátku 19. století uvádějí variantu *-ich*, případně *-ých*: *Pánjch*, *Stromjch*, *Słowjch* [...]“ a že „v posledních desetiletích 18. století gramatiky doporučují častěji používat varianty *-ech* a *-ách*“ (146–147). Dnes jsou tvary *pánech*, *stromech*, *sloveh* základní i v běžné mluvě, kam snad tehdy nesahal vliv obrozených mluvnic.

Všimněme si dalšího výkladu koncovky *-ich* (vynechávám údaje o zdrojích): „U substantiv skloňovaných podle měkkého vzoru je zpravidla uplatněna flexe *-ich*: *Penezjc*, *Kragich*, *w Koczach*. Tato koncovka [...] je hojně zastoupena u maskulin [...] *Pržíkopich*, *Spifych*, *Stromich*, *Sfpegcharžich*, *Bramboržich*, *Kramich*, *auwozich*, *Koczaričich*, *domich*“ (157). K tomu připomínám: U měkkých maskulin nelze jinak než *-ich*; pokud jsou v textech

jiné koncovky, nutno uvést příklad. Hned nato se probírají maskulina *příkopích, spisích, stromích až domích*, ale ta jsou všechna tvrdá. Není to tedy „tato“ koncovka: u tvrdých vznikla ze stč. *-iech*, u měkkých bylo už psl. *-ichъ*. Tvrdé a měkké vzory maskulin i neuter by se měly posuzovat zvlášť.

K výkladu jazykových jevů patří statistické vyhodnocení, jeho výsledky pokládám za velký přínos této práce, ale v jednom případě jsou podle mě zavádějící. Tabulka 28 vyčísluje „užívání alomorfů koncovek nominativu plurálu maskulin“ (156). Moje úvaha: Je správné počítat (a dohromady vykázat v procentech) koncovky *-i, -y, -é, -ové*? Jejich výskyt je přece dán ryze autorskou volbou životných a neživotných maskulin, nejsou to totální alomorfy. Jistě se v textech nevyskytují tvary jako *syné, domé, domi, koňové*... Smysl by měla spíš statistika dublet u každého jednotlivého vzoru (životných, neživotných, tvrdých, měkkých).

Nejvíce problémů nacházím v pasážích o slovní zásobě. Nevím, proč byla do rozboru zařazena všeobecně známá slova jako *císař, hrabě, kníže, král, mše* a podobná, která existují od staré češtiny dodnes: stačilo vybrat diferenčním způsobem jenom dobové lexikum. Řadu slov autor často nazývá „pojmy“, např. „Všechny pojmy nebo jejich slovotvorné varianty“ (195), ale pojmy jsou spíš záležitostí filozofie: sem by se hodily raději výrazy, lexémy nebo názvy, v řadě případů i termíny. U mnoha slov, která už nejsou obecně srozumitelná, nejsou uvedeny významy: *loreta, harcíř, leutnant, marš, šich(t)mistr, orace, responzorium, fedrpuš, foch, huncvút, merkovati* – a přitom by stačilo převzít je ze SSJČ. U jiných jsou zase významy uvedeny jenom přibližně nebo nepřesně:

alumni nejsou „absolventi semináře“, ale ještě „chovanci semináře“;

dalmatika není jakýkoliv „slavnostní oděv“, ale konkrétněji „bohoslužebné svrchní roucho jáhna“;

dispenzírované: „jsou ty svátky dispensírované [...] „udělat výjimku“ (199) – Neúplný výklad. Vždyť přece celá ta věta zní: „Léta 1753 jsou ty svátky dispensírované, to jest po vyslyšení mše svaté že mohl, kdo chtěl, pracovati“ (Vavák 1772, rkp. s. 58). Takže ne „udělat výjimku“, ale „udělit úlevu, osvobodit od něčeho“. Jde o svátky, při kterých výjimečně neplatila povinnost zachovávat pracovní klid.

exercírovati neznámá „vykonávat“, ale „cvičit někoho jako vojáka“;

frajt, častěji **frajtr**, není „pravděpodobně svobodník“, ale určitě, zvlášť v citované větě „2 kaprály a frajt“;

intráda není „pravděpodobně krátká skladba pro dechové nástroje“, ale určitě „krátká slavnostní předehra pro dechové nástroje, hraná zpravidla při příchodu významné osobnosti“;

komunikant = „účastník eucharistie“ – raději „ten, kdo přijímá svátost oltářní“ („eucharistie“ může znamenat i celý obřad);

kvardián = „představený kláštera“ – výlučně františkánského kláštera;

partyka není jakékoli „nevhodné jednání“, ale „intrika, pleticha, pletka“;

policajdirekce = „policejní direkce“ – průhledněji „policejní ředitelství“;

praelati regni infulati nejsou „pravděpodobně zemští pinfulovaní preláci“ /sic/, ale „infulovaní preláci království (českého), viz lat. titul „regni bohemiae praelatus infulatus“;

prant není jakýkoli „zánět“, ale spíš snět (rozpad tkáně, gangréna);

prejudicium není vhodné definovat víceznačným slovem „předsudek“ – je to přesněji „soudní rozhodnutí uplatňované později v podobných případech“;

šajn – autorův výklad na s. 235: „bankovka“, z něm. die Scheinmünze, je doloženo např.

v korespondenci Martina Škvoreckého z 2. třetiny 17. století či ve světských písních z přelomu 17. a 18. století.“ – Ale databáze Madla má právě v těchto dvou dokladech „šejn“, a ne ve významu „bankovka“: tento význam vznikl až po státním bankrotu roku 1813: „šajn = měna v papírových penězích zavedená v bývalém Rakousku patentem z r. 1813“ (PSJČ).

špinhauz: nikoli „prádelna“, nýbrž „prádelna“, přeneseně „věznice“ (KNLA);

umbela: „roucho proti slunci“ – možno doplnit „tzv. nebesa“ (PSJČ);
veškostn (nikoli **veškostna**) – raději „prádelník“ než „komoda“ (to je archaismus);
zprantovatěti: „semena [...] všechny zprantovatěly, pravděpodobně „shořet“ – ne, dostaly sněť (parazitující houbu);
 „vojenské pojmy ... jež do češtiny s největší pravděpodobností pronikly z němčiny“ (203) –
 Proč s největší pravděpodobností? Stačí se podívat do etymologického slovníku: *batalion* je z něm., fr. nebo it., *invalid* z lat.
 Proč jsou jako „citátová pojmenování“ hodnoceny výrazy *alumni* (192), *Läger* (208) a *porcincule* (211)? Vždyť se v textu skloňují, případně tvarem odpovídají české deklinaci.

Další diskutabilní interpretace jazykových jevů (výběr):

- 106 „Při přejímání z latiny do češtiny slov se sufixem *-tio* se původní přípona mění v sufix *-cý...*“: je to pořád cizí přípona (Šmilauer), počešťuje se jen koncovka.
 116 „i u dalších plnovýznamových slov: sloves, adverbii a zájmen“: zájmena v podstatě stojí mimo dichotomii auto- a synsémantik (Encyklopedický slovník češtiny).
 131 Podoby *ejhle*, *lejno*, *žejdlík* se uvádějí ve výkladu „zápisu diftongu /ej/ za původní /ý/“, příklady uvádí dobový gramatik Aleš Pařízek. Jenomže neexistovaly starší podoby *ýhle*, *lýno*, *žýdlík*: stará čeština měla *aj hled'*, *lajno* a už rovnou *žejdlík* (pocestešné). Je třeba lišit změnu *y > ej* od *aj > ej*.
 136 „Patří mezi ně například adverbium *taky* [...] nebo toponymum *Slyška* s nepůvodním úžením /í/ < /e/“: Krátké *taky* není výsledek *é > ý*, nýbrž analogie podle *hezky* apod. *Slísko* (hojně doložené) může být zúžené z dublety *Slézsko* (srov. *zavřino*, *řípa*).
 157 „Tato flexe [/úm/ – KK] je rozšířena i v dativu plurálu feminin typu *píseň* a pomnožných toponym: *Stržebestowiczum*, *Hraniczum*, *Czelechowiczum*, *Lanum*“: u vzoru „píseň“ by nás zajímaly příklady, u toponym koncovka *-ům* nepřekvapuje, dodnes je dubletní, ovšem jen u obyvatelských na *-ice*, *-ovice*, ve tvaru *Lánům* jiná možnost není.
 159 Když se probírají doklady 3. os. prët. s auxiliárem typu *šel jest*, „nejde přitom o specifické, například náboženské kontexty či zbytky antepreterita“. A ani jít nemůže: buď je to préteritum (*šel jest*), nebo antepreteritum (*byl jest šel*).
 171 Varianty nom. typu *exekucí/exekuce* nejsou „slovotvorné“, ale morfologické: *-í* je starší koncovka v tomto sufixu (též 229, 237, 245).
 197 Spojení „školy latinský“ nepatří mezi názvosloví stavitelství a řemesel.
 208 Maskulinum *princ* není „slovotvorná“ varianta k neutru *prince*, gen. *princete*: nevzniká nové slovo, jen nový tvar.
 246 „pomocí produktivní přípony *-ik* (např. *danětník*; *lososník*; *spolunákladník*; *železník*)“: ze synchronního hlediska jde o příponu *-ník*.
 250 Citát „mufely Zeftodol a Zeftawenj doflky trhatj“ se uvádí jako příklad záměrného užití synonymie: ale *stodola* a *stavení* tu nejsou synonyma.
 252 Ve větě „Manžielka Jana Kraflky Saufeda a Kostelnika Chlumeczykyho tež ydwie czery Spolu wflyczknj třžj Sedicze wedle sebe w Kupie sena od hroma Zabitj Sau Byly“ má být zeugma: kde? A je vůbec zeugma „figura“?
 260 Nikoli „o užívání zeugmy“, nýbrž „o užívání zeugmatu“. A ve větě „fnjch i deřft prřel“ není zeugma.

Několik připomínek k reáliím:

- 82 „Největší vliv latiny předpokládám v rovině lexikální. V rovině tvaroslovné, hláskoslovné a pravopisné lze u představitelů vzdělanějších vrstev společnosti očekávat větší snahu o napodobování jazykových autorit, kterými pro českého raně novověkého pisáře mohly být *Bible svatováclavská...*“ – a tzv. „císařská“ z let 1778–1780. V rovině tvaroslovné, hláskoslovné a pravopisné vliv latiny není možný, to spíš v oblasti slovosledu.

163 „V průběhu 17. a „dlouhého“ 18. století se role češtiny v administrativním, vědeckém i uměleckém životě oproti předchozímu období snížila, jednoznačné dominantní postavení v těchto oblastech zaujmuly [zaujaly – KK] němčina a latina.“ – V uměleckém snad ne.
163 „Při citování ukázek textů používám transliteraci“ – ale je tam transkripce.
209 „páter kapucín, jejich generál, „magistr řádu“ – magistra řádu mají dominikáni, kapucíni mají skutečně generála: lépe „nejvyšší představený řádu“.

Je správné a hodnotím to pozitivně, že si kolega Timofejev obstaral jazykovou korekturu svého textu. Přesto tam zůstalo mnoho nedostatků, které ovšem jdou na vrub jeho lektorů. Upozorním jenom na dva jevy, které se často opakují. První je nesprávný slovosled, který vytváří falešné větné dvojice, např. „občasné užívání pro záznam obou fonémů grafu <ß>“ (103; správně „občasné užívání grafu <ß> pro záznam obou fonémů“). Dále je to nerozlišování tzv. těsného a volného přívlastku. Volné přívlastky nejsou nikde odděleny čárkou, např. „v *Novostrávecké kronice* Václava Preinheltra vzniklé na začátku 19. století“ (157) – bez čárky to znamená, že existuje ještě nějaká jiná Preinheltrova kronika, která vznikla jindy než na začátku 19. století.

Seznam pramenů a literatury je úctyhodně rozsáhlý, ale postrádám v něm několik titulů přímo souvisejících s námětem práce. Autor píše, že „rukopisná kultura Moravy a Slezska zatím zůstává mimo badatelský zájem“ (70). Není to pravda: Repertorium sice nemáme, ale edic je dost, občas i s dobrým filologickým komentářem. Mnoho jich registuje disertace Karly Strnadové *Moravské kronikářské relace 17. století a jejich místo v literatuře* (Olomouc 2010). V přehledu novější literatury o češtině „dlouhého“ 18. století by mohly být položky:

KOMÁREK, K. Paměti Františka Jana Vaváka jako filologický pramen. *Historie – Otázky – Problémy*, 9, 2017, č. 1, s. 76–87;

STRNADOVÁ, K. – KOMÁREK, K. – ZEMEK, P. *Krátká kronika Uherského Brodu – Breve chronicon Hunno-Brodense – Matyáše Haškonía*. Boskovice: František Šalé – ALBERT, 2011;

KOMÁREK, K. – STRNADOVÁ, K. – ZEMEK, P. *Pamětní kniha města Uherského Brodu od Martina Josefa Ležáka*. Boskovice: Albert, 2012.

V práci tohoto typu by byl velmi užitečný rejstřík slov a tvarů.

+++

ZÁVĚR

Studie Mgr. Dmitrije Timofejeva o jazyku českých rukopisů 18. století splňuje požadavky kladené na doktorské disertační práce a může být podkladem k udělení titulu Ph.D. Dá se částečně využít jako průprava k syntetickým pracím o češtině daného období, ale pro případnou publikaci by se musela důkladně revidovat. Doporučuji ji k obhajobě.

PŘEDEPSANÝ ÚŘEDNÍ ZÁVĚR

Předloženou disertační práci předběžně klasifikuji jako prospěl.

Olomouc, 21. září 2018

doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

katedra bohemistiky

karel.komarek@upol.cz